

תוכן עניינים

1 תוכן עניינים

2 מבוא

פרק 1: סקירה היסטורית קצרה 4

פרק 2: בין זהות ירדנית לזהות פלסטינית: המתח המובנה בירדן בין ירדנים ופלסטינים 6

2.1 הקמת ממלכת ירדן ויצירת זהות ירדנית 6

2.2 מדיניות ה'ירדניזציה' וטשטוש הזהות הפלסטינית 6

2.3 שאלת הייצוג של הפלסטינים 7

2.4 המתח בין בניית זהות ירדנית משותפת לבין הזהות הפלסטינית הלאומית 8

פרק 3: ההיבט הפוליטי 10

3.1 בין זהות לאומית לזהות פוליטית 10

3.2 הרדיקליזם הערבי 11

3.3 ספטמבר השחור כמאבק על ריבונות 12

3.4 ויכוח פוליטי-אידיאולוגי על ניהול המאבק מול ישראל 13

3.5 מגבלות ולחצים חיצוניים 14

פרק 4: דיון וסיכום 16

4.1 המצב אחרי אירועי ספטמבר השחור 16

4.2 דיון 17

4.3 סיכום 18

מקורות 19

מבוא

אירועי ספטמבר השחור מהווים אירוע חשוב ומרכזי בתולדות יחסי ירדן והפלסטינים. מערכת יחסים זו היא משמעותית וחשובה ביותר עבור ירדן, ומשום כך גם לישראל ולהבנת מארג היחסים במזרח התיכון. הסיבה לחשיבות זו מנוסחת היטב על ידי ניסן (2012) שטוען שהפלסטינים נדחים בירדן לא משום שהם זרים שם אלא דווקא משום שיש להם זיקה אמיצה ביותר כלפי ירדן: "הממלכה הירדנית חוששת מן הקרוב אליה יותר מן הזר והרחוק ממנה" (שם: 69).

אירועי ספטמבר השחור מתייחסים לשיאו של העימות בין ירדן כמדינה לבין ארגוני התנגדות לאומניים פלסטיניים שפעלו בשטחה, ערערו את יציבות המשטר במדינה וסיכנו את עצם קיומו. בשיח הציבורי הישראלי אמנם התייחסות שכיחה לאירועים אלו היא כאל מבצע צבאי "שבו חיסלה ממלכת ירדן התקוממות פלשתינית בתוך חודש אחד, ובאופן נחרץ ויעיל"¹, אך בפועל לא מדובר באירוע שנמשך חודש אחד אלא בשיאו של מאבק צבאי שארך כעשרה חודשים. מעבר לכך, אכן בחודש הזה העימות הגיע לשיאו, שהתבטא באלפי הרוגים פלסטיניים ושינוי של המציאות בשטח, אבל ההכרעה במאבק נפלה רק לאחר חודשים רבים. מקובל לתחום את אירועי ספטמבר השחור החל מניסיון ההתנקשות הכושל במלך חוסיין בספטמבר 1970 וחטיפת מטוסי נוסעים על ידי ארגוני ההתנגדות הפלסטינים, ועד אפריל 1971, בו המלך חוסיין הכריז על סיום העימות, השגת שליטה של הצבא הירדני וחסול כיוסי ההתנגדות האחרונים.

המחקר האקדמי בנושא לא מטיל ספק בהיותם של אירועי ספטמבר השחור, מבחינת עוצמתם והשפעתם, אירוע מכונן ביחסי ירדן והפלסטינים. עם זאת, עולה השאלה האם יש לנתח את אירועים אלו כאירועים בפני עצמם וכנקודת מפנה ביחסים בין ירדן והפלסטינים, או שזהו המשכו של תהליך שהתחולל במשך שנים והתקדם באופן בלתי נמנע לתוצאה העקובה מדם שהתרחשה בסופו של דבר. זוהי שאלת המחקר של עבודה זו: באיזה אופן, אם בכלל, שינו אירועי ספטמבר השחור את יחסי ירדן והפלסטינים? כלומר באילו אופנים מהווה ספטמבר השחור גורם של המשכיות או של חוסר המשכיות ביחס לתקופה שקדמה לו והאם הוא יצר דפוסים חדשים של יחסים בין ירדן וארגוני המאבק הפלסטינים?

את שאלת מחקר זו ניתן לפרק למספר שאלות משנה: מה הם התנאים בהם המאבק התפתח? מהם השורשים האידיאולוגיים פוליטיים של המאבק? אילו גורמים ותנאים שימרו וליבו את המאבק, ומנגד אילו גורמים ריסנו אותו במהלך השנים, עד להתפרצותו ב-1970?

עבודה זו תנסה לענות ככל האפשר על שאלות אלו באמצעות ניתוח אירועי ספטמבר השחור דרך שלוש גישות המסבירות את התרחשות האירועים: הגישה הראשונה רואה את אירועי ספטמבר השחור כאירוע פנים ירדני הנובע משאלות של הגדרת הזהות הירדנית והמתח הקיים בין האוכלוסייה הירדנית והפלסטינית בירדן. ההסבר השני רואה גם הוא את האירועים כשיאו של תהליך פנים ירדני, אך ההתמקדות היא בהיבטים פוליטיים ומאבקי כח על שליטה במרחב הציבורי וריבונות. ההסבר השלישי נוגע גם הוא במתח בין ירדן כישות מדינית לבין ארגוני התנגדות הפלסטינים, אך הוא מציע דרך הסתכלות בעיקר אידיאולוגית, ובאופן מדויק יותר רואה את המאבק שנוצר כשיקוף של המאבק על אופן ניהול ההתנגדות לישראל.

פרקי העבודה מאורגנים על פי ההסברים השונים. הפרק הראשון יציג בקצרה את המהלך ההיסטורי של האירועים והתרחשויות שהובילו לספטמבר השחור. ניתן לבחור נקודות ציון רבות

¹ שביט, א' (10.4.2002). תקדים ספטמבר השחור, הארץ. <https://www.haaretz.co.il/misc/1.786233>

פרק 1: סקירה היסטורית קצרה

לפני שיהיה ניתן לנתח את אירועי ספטמבר השחור והשפעתם על יחסי ירדן והפלסטינים, יש צורך בסקירה היסטורית קצרה של האירועים שהתרחשו.

נקודת ציון אפשרית לתחילת תיאור הכרונולוגיה של האירועים שהובילו לספטמבר השחור היא הצטרפות אש"ף לפעילות אלימה כנגד ישראל לצד ארגונים כפתי"ח (התנועה לשחרור פלסטין) וארגונים קטנים אחרים. כבר בסוף שנות החמישים, לפני שהוקם אש"ף, החלו ניצניה הראשונים של התארגנות פלסטינית עצמאית. מטרתה הייתה להשיב לפלסטינים את השליטה על גורלם ובו זמנית להיאבק בישראל. במסגרת זו הוקם פתי"ח בהנהגת יאסר ערפאת. בראשית שנות ה-60 אימצו לעצמם הלוחמים הפלסטינים את דוגמת אלג'יר וחפצו להקים כוח צבאי פלסטיני שיתמקד במאבק המזוין. הקמת אש"ף ב-1964 נועדה לתת ביטוי לקיומה של ישות פלסטינית לאומית ולהביא לשינוי במעמדה של הבעיה הפלסטינית שהסתכם עד אז בסוגיית הפליטים. אש"ף העמיד דרישות לירדן, המרכזיות מהן הן הקמת בסיסים צבאיים ודרישה לייצוג פוליטי. תגובת ירדן הייתה צמצום ככל הניתן של מאחזי הארגון ופעולותיו בתחומה ולרוקן אותו מתוכן תוך שמירה על מראית עין של דו שיח. כלומר דרישות הפלסטינים לא נענו, והם העלו טענות על כך שירדן רק מצהירה הצהרות ולא עושה דבר למען אש"ף (Uriel, 1992).

בשנים 1965-1966 המאבק בין ירדן לאש"ף התבטא בעיקר בהיבט הפוליטי. ססר (1983) סוקר את האירועים המרכזיים בהקשר זה. אירוע ראשון הוא במסגרת ועידת קזבלנקה ב-1965 בה פתח מנהיג אש"ף בזמנו, אל שוקירי, במתקפה קשה נגד ירדן והאשים אותה שאינה מאפשרת פעילות של אש"ף בתחומה. מנגד, ירדן טענה שלאש"ף ישנה לגיטימיות לייצג אך ורק את הפלסטינים מחוץ לירדן. במרץ 1965 היחסים בין ירדן לאש"ף התחממו בעקבות מאמצי תיווך של הליגה הערבית. נחתם הסכם בין הצדדים במסגרתו הסכימה ירדן לדרישות שהיא סירבה להן בעבר, כמו עריכה של בחירות למועצה הלאומית הפלסטינית בתחומה ומתן היתר לאש"ף להקים מרכזים של הארגון באזורים שונים של המדינה.

על פי נבו (2003) אווירת הפיוס לא החזיקה מעמד זמן רב, ובאפריל 1966 בוצע גל מעצרים נרחב בקרב חברי אש"ף בירדן. כינוס של המועצה הלאומית הפלסטינית בעזה במאי 1966 הפך ל"הפגנה נגד ירדן ולא למען פלסטין" (שם: 181), ומצד אש"ף הוצגה דרישה לחופש פעולה מלא לארגון. מנקודה זו התגובות ההדדיות החרפו. ירדן הודיעה על הפסקת שיתוף פעולה, סגירת משרדי אש"ף ושהיא אינה מכירה עוד בארגון כמייצג את הפלסטינים. מנגד, אש"ף הצהיר כי שחרור פלסטין כרוך גם בשחרור ירדן מהשלטון הקולוניאלי של השושלת ההאשמית וקרא בגלוי להפלת השלטון.

שינוי ביחס של ירדן לארגון חל ב-1967, בעקבות הכשלוש של מדינות ערב במלחמת ששת הימים. עקב התבוסה של הצבאות המסודרים במלחמה והיות שאש"ף עצמו לא נתפס כחלק מתבוסה זו, זכה אש"ף למעמד משופר בזירה הפוליטית הפלסטינית ולאחידה עממית ניכרת בארצות ערב. ביטוי נוסף לכך היה כניסתו של יאסר ערפאת, מנהיג ארגון פתי"ח המיליטנטי לתפקיד ראש אש"ף, הפוליטי יותר במהותו. כתוצאה מכך החל אש"ף להתמקד במאבק צבאי ולא רק פוליטי.

קרב כראמה שהתרחש במרץ 1968 היווה נקודת שיא בכוחו של אש"ף, אך גם נקודת ציון משמעותית שהובילה לעימות הסופי עם המשטר. קרב כראמה היה אירוע בו כוחות משותפים של אש"ף וצבא ירדן הצליחו לבלום את כוחות צה"ל מכיבוש העיירה כראמה. ההצלחה מול האויב הישראלי, והעמידה